

GO‘RO‘G‘LI DOSTONNING O‘ZBEK DOSTONCHILIGIDA O‘RGANILISH TARIXI

Abdullayeva Mastona Ashir qizi

Termiz davlat universiteti Adabiyotshunoslik (o‘zbek adabiyoti)
yo‘nalishi 2- kurs magistranti

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ЭПОСА ГЁРОГЛЫ В УЗБЕКСКОМ ЭПОСЕ

Абдуллаева Мастона Ашир кизи

Термезский государственный университет
магистрант 2 курса по специальности литературоведение
(узбекская литература)

THE HISTORY OF STUDY OF GOROGLI EPIC IN UZBEK EPIC

Abdullayeva Mastona Ashir kizi

Termiz State University
2nd year master’s student in Literary studies (Uzbek literature)

Annotatsiya: Ushbu maqola Go‘ro‘g‘li dostonining o‘zbek adabiyotida va xalq og‘zaki ijodi adabiyotida tutgan o‘rni, ahamiyati va dostonning o‘rganilish tarixi haqida so‘z yuritilgan. Dostonning baxshilarimiz tomonidan kuylab kelinish tarixi, qardosh xalqlar orasida bu dostonning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Go‘ro‘g‘li dostoni, dostonning o‘rganilish bosqichlari, doston variantlari, baxshi.

Аннотация: В данной статье говорится о роли, значении и истории изучения эпоса в узбекской литературе и фольклорной литературе. Была упомянута история эпоса, воспетого нашими бахши, и значение этого эпоса среди братских народов.

Ключевые слова: эпос Гёроглы, этапы изучения эпоса, варианты эпоса, бахши.

Abstract: This article discusses the role, significance and history of studying the epic “Gurugli” in Uzbek literature and folklore literature. The history of the epic being sung by our Bakhshis, the importance of this epic among the brotherly peoples is highlighted.

Key words: Gorogly epic, stages of studying the epic, variants of the epic, bakhshi.

KIRISH (INTRODUCTION / ВВЕДЕНИЕ). O‘zbek adabiyotida dostonchilik tarixi juda qadimga borib taqaladi. Ma’lumki, o‘zbek xalq baxshilari tomonidan ko‘p yillar davomida yaxshi ko‘rib aytib kelingan «Go‘ro‘g‘li» turkumi dostonlarida o‘z vatanini mardlarcha himoya qilish, ona yurtini ko‘z

qorachig‘iday asrash, pok sevgi va sadoqatni ulug‘lash, oilani qadrli, bebaho makon deb bilish, turli millat va elatlar o‘rtasida tinchlik va osoyishtalik, erkinlik, baxt va farovonlik uchun kurash g‘oyalari aytib o‘tiladi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, xalqimizning fikricha mardlik va botirlik,

Tel: +998 99 176 61 98

E-mail:

mastonaabdullayeva24@gmail.com

Orcid: 0009-0000-1136-2240

olijanoblik, haqgo'ylik elparvarlikning hech unutilmas ramzlaridan biri sifatida ulug'langan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/MATERIALS AND METHODS). O'zining betakror badiiy sehri tufayli qimmatli badiiy qadriyatlamini yaratgan xalqimiz epik tafakkurining go'zal durdonasi bo'lgan «Go'ro'g'li» turkumi dostonlari baxshilarimiz orasida ikki xil versiya holida tarqalgan. Shularning birinchisi, Bulung'ur, Narpay, Qo'rg'on, Nurota, Shahrisabz, Sherobod va Piskent dostonchilik maktablari, shuningdek, janubiy Tojikistonda istiqomat qiluvchi o'zbek-laqaylar va Farg'onalik baxshilar repertuarida bor bo'lgan sharqiy versiyasidir. «Go'ro'g'li» («Ko'ro'g'lu») dostonlarini dastlabki yozib olish, nashr etish va o'rganish ishlari XVIII asrning birinchi choragi va XIX asrning 40-yillariga to'g'ri keladi. Ushbu o'rganishlardan keyin yurtimizda Go'ro'g'li dostoniga qiziqish judayam kuchayib bordi. Turli xil milliy urf-odat va an'alarimizni davom ettirgan holda ushbu dostonni to'ylarda va bayramlarda kuylash odat tusiga aylandi [2].

Ushbu doston Janubiy Ozarbayjon baxshi (u yerda oshiqlar deyiladi)lari tomonidan 1721-yilda arman tilida yozib olingan. Shuningdek, doston Gruziya Fanlar akademiyasi Qo'lyozmalar institutining musulmon fondidan 1856-yilda arman harflari bilan ozarbayjon tilida ko'chirilgan [1].

O'zbek va turkman «Go'ro'g'li»sining ayrim namunalarini ko'chirib olish va qalamga olish ishlari XIX asrning o'rtalariga to'g'ri kelmoqda. 1853-yilda ko'chirilgan, K.P.Kaufman kolleksiyasida 321-inventar raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma, shuningdek, 1936-yilda Hodi Zarif tomonidan topilgan yana bir boshqa qo'lyozma bunga dalil bo'la oladi. Bu o'rinda 1870-yilda general-mayor A.K.Abramov tashkil etgan Iskandarko'l ekspeditsiyasi kundaligidagi tarjimon Abdurahmon Mustajirov tomonidan o'zbek tilida yozib olingan «Go'ro'g'li» dostonining bir parcha matnini ham alohida ko'rsatib o'tish zarur. Jumladan, 1880-1881-yillarda o'zbek va turk versiyalarining litografik nashrlari amalga oshirildi. «Go'ro'g'li» («Ko'ro'g'lu») dostonlarini to'plash, nashr etish va o'rganish borasida XX va XXI asrning boshlarida ham ko'pgina ishlar amalga oshirildi [3].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ /DISCUSSION). «Go'ro'g'li» turkumi dostonlarini

yetakchi xalq baxshilari og'zidan bevosita yozib olish ishlari 1926-yildan boshlandi. Shundan beri mamlakatimizning turli viloyatlariga o'nlab folklor ekspeditsiyalari uyushtirildi. Bu ekspeditsiyalarda o'zbek folklorshunoslarining barcha avlodi ishtirok etdi. Ushbu ekspeditsiyalar juda samarali bo'lib, dostonning yanada ko'proq o'rganilishiga sabab bo'lmoqda. To'plangan materiallarning kattagina qismini «Go'ro'g'li» turkumiga kiruvchi dostonlar tashkil etadi. Ularning umumiy hajmi variantlari bilan birga hisoblanganda, ikki yuzga yaqindir. Barcha manbalar hozirda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining O'zbek tili, adabiyoti va folklori institutining folklor arxivida saqlanmoqda [4].

B.A.Karriev va X.G.Ko'ro'g'lular esa ozarbayjon «Ko'ro'g'lu» dostoniga nisbatan turkman Ko'ro'g'lu – Go'ro'g'lisida arxaik elementlar ko'p o'rin olganligini qayd qilib o'tishgan. XVI–XVII asrlardan boshlab Ko'ro'g'lu va uning nomi bilan bog'liq dostonlar mashhur bo'la boshlagach, ilgari mavjud dostonlarga yangidan yaratilganlari ham qo'shib, Go'ro'g'li nomi atrofida turkumlasha boshlagan. Ilgarigi qahramon nomi ham Go'ro'g'li bo'lgan bo'lishi mumkin. Biroq qadimiy turkey «go'r-ko'r» so'zining «botir, mard, bahodir» ma'nolari arxaiklashib, qahramonning g'ayritabiiy tug'ilishi motivi formalariga ham o'zgarishlar kiritilgan va qahramon nomi «go'rda tug'ilgan o'g'il» ma'nosini kasb etgan. Shu bilan birga, ayrim variantlarda «botir o'g'li» degan qadimiy ma'no ham parallel ravishda saqlangan. Turkumning so'nggi dostonining «Ero'g'li» deb atalishi buni tasdiqlaydi». [1]

Bizningcha, «Go'ro'g'li» turkumidagi dostonlarning muayyan qismi ikki joyda, ikki xil ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda yaratilib, mustaqil rivojlanishda davom etgan. Ushbu fikrlardan ko'rinib turibdiki, olimlarimiz tomonidan Go'ro'g'li dostonining nomi yaratilish davri xususida turlicha munosabat va fikrlar mavjud. Biz bu fikrlarning hech birini to'lig'icha inkor etolmaymiz. Chunki xalq dostonlarining tub ildizi bir-biriga juda ham tutashib ketgan [4].

Ko'rinib turibdiki, keltirilgan fikrlar, asosan, faraz tariqasida aytilgan, yetarli darajada ilmiy dalillanmagan. Ayni paytda, shoir O.Sulaymonov, shuningdek, ozarbayjon folklorshunosi M.Seyidov umumturkiy «Go'ro'g'li/Ko'ro'g'lu» genezisi yuzasidan o'rta tashlagan fikrlar bilvosita o'zbek

«Go‘ro‘g‘li»siga ham tegishlidir. Ya‘ni O.Sulaymonov Go‘ro‘g‘li so‘zini «Quyosh o‘g‘li» deb talqin etadi va bu obrazni qadim Misrdagi quyosh o‘g‘li (Gor) haqidagi miflar bilan bir o‘zakdan ungan deb ko‘rsatadi. M.Seyidov esa Go‘ro‘g‘li nomini «tog‘ o‘g‘li» deb talqin qilib, bu obraz «olov» va «quyosh» bilan ham bog‘liq, bevosita o‘lib tiriluvchi tabiat haqidagi miflar asosida shakllangan, deb yozadi va Go‘ro‘g‘li obrazi eramizdan avvalgi IV yuz yilliklarda vujudga kelib, eramizning XVI–XVII asrlarida yanada kuchaygan, degan fikrni o‘rtaga tashlaydi [2].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). Arxaik eposning navbatdagi talqinlaridan bir shoxobchasi Markaziy Osiyodan Kavkaz va Kichik Osiyoga ko‘chgan o‘g‘uz qabilalari bilan u hududlarga ham tarqaldi, yangilandi. So‘nggi talqinlar o‘zaro madaniy-adabiy aloqalar natijasida Markaziy Osiyo versiyalariga ham ma‘lum ta‘sirini o‘tkazdi. O‘zbek «Go‘ro‘g‘li» dostonining qahramon tug‘ilishi tabiiy homila talqinini olgan versiyalarda bu holat aniq sezilsa-da, tug‘ilish g‘ayritabiiy homila talqinini olgan versiyalar qadimiy o‘zanda rivojlanib, ta‘silardan xoli qoldi. Ushbu versiyalarda saqlangan qadimiy motiv va unsurlar doston genezisini aniqlashda tayanch omillar bo‘ladi. Doston syujeti asosida turuvchi mif dastlab tabiat hodisalarini izohlab, Go‘ro‘g‘li tabiat qudratining timsoli sifatida namoyon bo‘lgan, keyinchalik syujet voqelik epik sathga ko‘chgach, u endi epik qahramonga aylangan», deb ko‘rsatadi. Epos syujeti va yetakchi obrazlar talqinini xalqimiz orasida keng tarqalgan, bugungi kunda ham amal qilayotgan marosim-bayramlardagi quyosh turkum miflariga qiyosan o‘rganib o‘z fikrini asoslaydi. Baxshi-shoirilar orasida «Go‘ro‘g‘li qirq doston», deb yuritish keng tarqalgan. Lekin dostonlar sonini yetmish ikkita, hatto yuz yigirma doston sifatida ko‘rsatish ham bor. Epik an‘anaga ko‘ra, Go‘ro‘g‘li 120 yoshga kiradi, asosiy variantga ko‘ra, u o‘lmaydi, balki afsonaviy Suldo‘zi tog‘ida, g‘orga kirib g‘oyib bo‘ladi. Turkumning so‘nggi dostonining laqay variantida u g‘orda uxlaydi, faqat yilda bir marotaba qimirib, o‘ngarilib yotadi. [3]

O‘zbek folklorshunosligida «Go‘ro‘g‘li» turkumi dostonlarini o‘rganish, avvalo, ularning alohida-alohida kitoblar tarzidagi nashrlari bilan

boshlandi. Chunki barchamizga ma‘lumki dostonning turli xil baxshilarimiz tomonidan kuylangan variantlari ko‘p. Bu o‘rinda Hodi Zarifning 1941-yilda «Ravshan» va «Malika ayyor» dostonlariga yozgan so‘zboshilari juda katta ahamiyatga ega. [1]

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, «Go‘ro‘g‘li» dostonlarining barcha variant va versiyalarini o‘rganishdagi va tadqiq etishdagi muhim muammolardan biri ularning yaratilish davri, asosiy syujetning ilk o‘zagi, yuzaga kelgan o‘rni, rivojlanish bosqichlari, tadrijiy taraqqiyotini aniqlash masalasidir. Folklorshunoslar H.T.Zarifov, B.A.Karriev, V.M.Jirmunskiy, M.S.Saidov, T.Mirzayev, M.Murodov va boshqalar «Go‘ro‘g‘li» eposining sharqiy va g‘arbiy versiyalarini bir umumiy yadro asosida tarqalganligi haqida yozishgan. Ular doston yadrosi janubiy Ozarbayjonda XVI–XVII asrlarda kechgan tarixiy voqealar asosida vujudga keldi, degan fikrni yoqlashadi. Folklorshunoslarning bunday xulosaga kelishlariga arman tarixchilari Arakel Tabriziy (1670-yili vafot etgan) hamda Elyos Mushgyan (XVIII asr)larning taxminiy farazlari asos qilib olinmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘UXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES)

1. Go‘ro‘g‘li – o‘zbek xalq dostonlari. So‘zboshi muallifi Mirzayev T. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2006. – 142 b.
2. Razzoqov H. va boshq., O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980. – 232 b.
3. Hodi Zarif. Ravshan dostoni haqida. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1971. – B. 60.
4. Metin Ekici: Türk dünyası incelemeleri dergisi. Savi İL İzmir. 1997. S. - 239.
5. Faruk Sümer, Köroğlu'nun tarihi şahsiyeti hakkında vesikeler. Uluslar arası folklor ve halk edebiyatı semineri bildirileri. – Ankara: 1976. – S. 46.